

Lepecsételt helyek felfedezése: az egykori német területek a kortárs lengyel prózában

Absztrakt. A tanulmány a II. világháború végén Lengyelországhoz csatolt területek irodalmi reprezentációit vizsgálja. A lengyel prózában az 1980-as évek végétől kibontakozó tematikus vonulat a ki- és betelepítéseket, az új lakóhelyek idegenségét, a hontalannak helybélivé válását és a terület német múltjának megismerését az önéletrajz, a személyes és kollektív emlékezet, a tér és az identitás összefüggésében tematizálja, és nem csupán lengyel, hanem közös közép-európai tapasztalatként írja le.

„Önazonosságunk csak akkor születik meg, ha teljesen megmerítkezünk a számunkra kijelölt helyben mint egységes egészben, amelynek pecsétje lehullott, amely keresztül-kasul bejárható, feltárható” – írta Krzysztof Czyżewski *A határvidék perspektívájából (Z perspektywy pogranicza)*¹ című esszéjében az 1990-es évek végén. Az alcím kifejezi a szerző diagnózisát: *Atlantisz-komplexus, avagy Közép-Európa a világvége után*. Czyżewski ugyanis az Atlantisz-metaforát Közép-Európára alkalmazva arra utal, hogy a térséget a 20. század kataklizmái kulturális értelemben megsemmisítették, az esszé hőse a szerző alteregója, aki „megértette, hogy a világvége, amely olyan észrevétlenül következett be, lepecsételte a helyet, ahol él. Jövevény volt egy ősi város kapujában, s nem tudott bejutni a rejtett kód megtalálása, megfejtése nélkül”.²

A „számunkra kijelölt hely” alatt a szerző egyaránt érti Közép-Európát és az 1945 után létrejött, keleti területeitől megfosztott, nyugat felé tolt Lengyelországot, miközben saját magát afféle új barbárnak, a világvége utáni kor utazójának vallja. A nyelvi, etnikai, felekezeti és kulturális tekintetben is heterogén határvidékek, kontaktzónák, városok egyenmősítését okozó kényszermigrációk irodalmi reprezentációira jellemző, hogy időben elhúzódva és sok esetben ellentmondásoktól, elhallgatásoktól, ideológiai megfontolásoktól terhelten keletkeztek. A II. világháborút követően létrejött államszocialista rendszerek tabusították a kitelepítések körülményeit, mértékét, jogsértő voltát, különös tekintettel a szovjet felelősségre és a saját területükön élő kisebbségi csoportok elleni retorziókra, de az események traumatikus dimenziója is hozzájárult az irodalmi műtfeldolgozás megkésetttségéhez. Hosszú ideig Nyugaton élő szerzők nyúlhattak csak szabadon a témához, ők azonban elsősorban a múltról, a veszteségről írtak, távollétük miatt az újrakezdésről kevesebb volt a mondanivalójuk.³ Az 1980-as években a szo-

1 Krzysztof CZYŻEWSKI, *A határvidék perspektívájából: Atlantisz-komplexus, avagy Közép-Európa a világvége után*, ford. SZENYÁN Erzsébet, Kortárs, 1998/11, 50–54, 54.

2 Uo., 54.

3 Az új fennhatóság alá került helyek hozzáférhetetlensége is indokolta a friss tapasztalatok hiányát, a II. világháborút követő első évtizedben a szocialista orszá-

cialista országokban szamizdatban, sőt olykor hivatalos kiadásban is megjelentek olyan szépirodalmi művek, amelyek többé vagy kevésbé burkolt formában a kisebbségi sérelmekről és léthelyzetekről is tudósítottak, köztük olyanok, amelyekben a szerzők többségi pozícióból tematizálták egyes helyek, elsősorban városok múltját és lakosainak sorsát. Ilyen például Bohumil Hrabal *Házimurik (Svatby v domě)* című regénye 1987-ből,⁴ melyben a feleség, Pipsi és családja történetén keresztül a csehszlovákiai németek háború utáni sorsa jelenik meg, vagy Nedjeljko Fabrio 1985-ös *Város az Adrián (Vježbanje života)* című kötete,⁵ amelyben egy vegyes család több nemzedékének történetén keresztül követhetjük a fiumei/rijekai olaszok fogvatkozásának krónikáját a két világháborút követően. Ebben a folyamatban a lengyel irodalom kétségtelenül vezető szerepet játszott. Ám igazi áttörést ott is csak az 1990-es évek hoztak, a publikálás szabadsága, a múlttal való szembenézés igénye és a felpeszdlő szellemi környezet révén.

Jelen írásomban arra vállalkozom, hogy e fontos és folyamatosan megújuló tematikai vonulattal kapcsolatos álláspontokat, meghatározásokat, elméleti konstrukciókat felidézve mutassak be szerzői stratégiákat a lengyel kortárs prózában, abban a meggyőződésben, hogy nemcsak az ábrázolt történelmi tapasztalat, hanem annak irodalmi megjelenítése is szemlélhető közép-európai kontextusban, és inspiráló lehet a téma komparatív megközelítése szempontjából. Annál is érdekesebbnek bizonyulhat e jelenséget regionális összefüggéseiben vizsgálni, mivel a lengyel irodalomban meghatározóak voltak a közép-európai inspirációk, a regionalitás, a multikulturalitás kérdései iránti érdeklődés, a felismerés, hogy az identitás, a tradíció, az emlékezet fogalma nemcsak nemzeti keretek közt értelmezhető.

18 Lengyelország esete elsősorban a népességmozgások mértéke miatt tekinthető egyedinek. Bronisław Bakula a kiűzetés és a kolonizáció fogalmainak párhuzamos alkalmazásával tárgyalja a 20. századi lengyel migrációk irodalmát,⁶ megállapítva, hogy a II. világháború utáni ki- és betelepítések, vala-

gok határai még az ott lakók számára is szinte átjárhatatlanok voltak, az 1950-es évek végétől kezdődő utazási könnyítések pedig kevésbé érintették a Szovjetunióba irányuló látogatásokat, nyugati útlevelel beutazási vízumot szerezni bármely szocialista országba sok esetben politikai jóváhagyást igényelt. Günter Grass 1958-ban szerzi első benyomásait szülővárosa lengyel népességéről, utazását a lengyel hatóságok figyelemmel kísérik. Vö. KERTÉSZ Noémi, *Nyelv, emlék, idegenség: a múlt megidézésének német–lengyel aspektusai Danzig/Gdańsk példáján*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, 20:(1), 2016, 230–245, 231. A lengyel emigrációnak a Szovjetunióhoz csatolt területekről származó, e területek irodalmi reprezentációjában meghatározó szerepet játszó íróegyeniségei közül (pl. Stanisław Vincenz, Jerzy Stempowski vagy Czesław Miłosz) csak Miłosz az, aki az 1980-as évektől rendszeresen megfordul Lengyelországban, majd Litvánia függetlenné válása után gyermekkorá helyszíneit is felkeresi. A lengyel emigrációnak az elveszett lengyel Kelettel kapcsolatos narratíváiról e tanulmány további részében még szó esik.

- 4 Magyar kiadás: Bohumil HRABAL, *Házimurik*, ford. ZÁDOR Margit, Budapest: Európa, 1992.
- 5 Magyar kiadás: Nedjeljko FABRIO, *Város az Adrián*, ford. CSORDÁS Gábor, Pécs: Jelenkor, 1994.
- 6 Bogusław BAKULA, *Miedzy wygnaniem a kolonizacją: O kilku odmianach polskiej powieści migracyjnej w XX wieku (na skromnym tle porównawczym) = Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków, Universitas, 2012, 161–191.

mint a gazdasági okokból eredő belső migráció hullámai a lengyel társadalom jó egyharmadát érintették,⁷ Bakula a következőképpen érzékelteti a téma horderejét és irodalmi tétjét: „nyugatról keletre, keletről nyugatra tartó menekülők milliói, káosz, rablás, jogtiprás, az új erkölcsi és társadalmi rend csírái, az emberek viszonyulása a közelmúlthoz és a nehéz jelenhez, és a mindebből kibontakozó új világ, társadalmi és politikai berendezkedés”,⁸ majd felteszi a kérdést, hogy „megragadhatja-e az irodalom a drámákat, amelyeket ez a soknemzetiségű embertömeg átélt, miközben a számára új területeken az új történelmi rend alapjait rakta le?”⁹ A kérdés persze valójában nem is az, hogy megragadja vagy megragadhatja-e, hanem az, miként teszi ezt. Az 1980-as évek végétől kezdve bontakozik ki a lengyel irodalomban egy olyan tematikus vonulat, amely ezeket a mozzanatokat különböző hangsúlyokkal, az önéletrajz, a személyes és kollektív emlékezet, a tér és az identitás összefüggésében, komplex módon tárgyalja, a tanulmány ennek a jellemzésére vállalkozik.

A bevezetésben szereplő Czyżewski-idézet jól érzékelteti, hogy a javarészt az 1940-es években lezajlott népvándorlás¹⁰ következtében az önazonosságnak, az emlékezetnek a térrel, topográfiával való kapcsolata problémássá vált, méghozzá nemzedékenként eltérő módon. Lengyelországban a 20. század közepére a nem lengyel ajkú népesség radikálisan megfogyatkozott azáltal, hogy kívül került vagy maradt az ország új határain, illetve szétszóródott és beolvadt a többségbe, a többség számarányát pedig jelentősen megnövelte a túlnyomórészt lengyel népesség beáramlása a Szovjetunióhoz csatolt területekről, amit a propaganda repatriálásnak nevezett, de a repatriánsok menekülésként, elűzetésként éltek meg. Ez a traumatapasztalat egy olyan kvázi kolonialis léthelyzetbe torkollott, amelyben a korábbi menekültek, kitelepítettek, száműzöttek bizonyos értelemben telepesekké, az új területek pionírjaivá válnak, és tanúi, sőt olykor közreműködői lesznek a korábbi lakosokat sújtó, saját maguk által elszenvedettekhez hasonló jogfosztásnak és elűzetésnek. Tehát olyan találkozásokról, átmeneti együttélésekről beszélhetünk, mindenekelőtt lengyel–német vonatkozásban, amelyekben minden fél sérült, függetlenül attól, hogy személyes felelősség terhelte-e a másik népcsoportot ért sérelmekért. A német lakosok közül nagyon kevesen maradtak lengyel területen, és általában nyelv- és gyakran névváltásra kényszerülve nemigen adhattak át tudást a múlttól. A betelepülők így, miközben saját múltjuk, annak terei és emlékei hozzáférhetetlenné váltak számukra, az új helyekhez sokáig nem találták a Czyżewski által emlegetett kódot, ami a gyökértelenség és idegen-ség nehezen múló érzésével töltötte el őket.

A szocialista kultúrpolitika kezdettől fogva szorgalmazta, hogy a visszaszerzett területekként emlegetett új országrészek múltjának lengyel vonatko-

⁷ *Uo.*, 172.

⁸ *Uo.*, 166. Az idézet és minden további szépirodalmi, illetve szakirodalmi idézet, ahol nem tüntetem fel a fordító nevét, saját fordításomban szerepel.

⁹ *Uo.*, 166.

¹⁰ A tömeges ki- és betelepülések véget érnek ugyan, de a Szovjetunióból még 1956 után is érkeznek családok egy jobb élet reményében, vagy a szovjet viszonyok kilátalansága és a lengyel környezet marginalizálódása miatt.

zásait a történetírás feltárja és népszerűsítse, a szépirodalom pedig sikertörténetként mutassa be az első nemzedék helytállását és otthonra találását. Így születnek meg a termelési regények mintájára e vidékek letelepedési regényei, amelyek a szocialista realizmus lassú kimúlása során nosztalgikus lektűrökké oldódnak, de, mint arra Hanna Gosk irodalomtörténész egy tanulmányában¹¹ rámutatott, nem tárják fel a letelepülők korábbi hányattatásait, sérelmeit. A szereplőkről nem is igen derülhetett ki, hogy a Szovjetunióból jöttek, marhavagonokban vagy a Vörös Hadsereg kötelékében lengyel földre érkező Berling hadseregbe besorozva, e könyvek lapjain ők csak általánosságban érkeznek valahonnan, valakik helyébe.

A kollektív emlékezetben jelentkező fekete lyukak problémájának mélységét interjúk, visszaemlékezések és szépirodalmi művek egyaránt dokumentálják. Krzysztof Czyżewski például Poznańban töltött kamasz- és ifjúkorára utalva egyenesen nemzedéki lobotómiáról, nem is annyira emlékezetvesztésről, hanem emlékezhethiányról beszél, amit azzal támaszt alá, hogy ő maga sem tudott semmit a városról, ahol élt, neki magának kellett felfedeznie annak múltját és az egyes helyek korábbi rendeltetését.¹²

Az 1970-es, 1980-as években felnőtté váló nemzedék képviselőiben általában párhuzamosan jelentkezett a családi múlt, a tágabb környezet megismerésének és a nem lengyel örökség adaptálásának igénye, a lengyel traumatapasztalatok mellett más csoportok szenvedéseinek fel- és elismerése, ami a migráció témájának új megközelítéseit eredményezte, új alapokra helyezve a német–lengyel viszonyt. A korábbi lengyel áldozatnarratívák nem foglalkoztak ugyanis azzal, hogy a történészek által is vitatott számú, de kétségtelenül milliós nagyságrendű kitelepítések egyszerre sújtották a lengyeleket, németeket és még számos más nációt. Przemysław Czapliński irodalomkritikus az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján jelentkező, gyakran nosztalgikus hangvételű, a lokalításra, az új helyekbe való beavatásra fókuszáló művekkel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy az idegenség érzete nem társul bennük agresszióval, elutasítással, hanem nyitott az új szomszédokkal és az egykor ott lakókkal való érzelmi összehangolódásra.¹³ Az 1989–90-es politikai változások nemcsak a cenzurális tilalmak megszűnése miatt állították az érdeklődés homlokterébe a háború utáni migrációk történetét, elmesélésük amiatt is szükségessé vált, mert a szocialista múlttal való szembenézés, az új korszak emlékezetének, emlékezetpolitikájának kialakítása, új identitáskonstrukciók megalapozása nem volt elképzelhető a kényszmigrációk következményeinek számbavétele nélkül. A téma feldolgozásának irányait és változásait néhány fontos fogalom és mű köré rendezve igyekszem bemutatni a továbbiakban.

11 Hanna Gosk, *Nie-mieszkańcy, nie-miejsca: Literackie ślady powojennego osadzenia się „gdzieś” ludzi „skądś” = Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków: Universitas, 2012, 193–208.

12 Piotr MARECKI, *Miejsce pisane z dużej litery – rozmowa z Krzysztofem Czyżewskim o „Krasnogrudzie”*, Forrás: http://pogranicze.sejny.pl/miejsce_pisane_z_duzej_litery_rozmowa_z_krzysztofem_czyzewskim_o_quotkrasnogrudziequot,1543-1,14060.html [Letöltés: 2017.07.14.]

13 CZAPLIŃSKI, Przemysław, *Wzniosłe tęsknoty: Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001, 115.

A lokalitás új dimenziója

A lengyel kultúrában az 1970-es évek végétől kezdve meghatározónak bizonyult az emigrációs kiadványok, a szamizdat publikációk egyre szélesebb körben való terjesztése és a pártállam engedékenyebb kiadói politikája. Ez a változás olyan művekre irányította rá a figyelmet, amelyekben a táj, a történelem, a kultúra nem nemzeti, hanem lokális, regionális összefüggésekben jelenik meg. A lengyel emigráció irodalmának olyan nagyságai, mint Stanisław Vincenz, Jerzy Stempowski vagy az 1980-ban irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Czesław Miłosz kelet-lengyelországi neveltetésükről, gyermek- és ifjúkoruk tájairól, helyszíneiről írva olyan multikulturális, multiethnikus közeget mutatnak be, amely egyszerre lengyel és közép-európai. Miłosz emigrációban írt 1955-ös regénye, *Az Issa völgye* (*Dolina Issy*)¹⁴ egyik előképévé vált annak az irodalmi vonulatnak, amelyet lengyelül a nehezen magyarra ültethető *literatura małych ojczyzn* névvel illetnek. A magyarra szűkebb pátriaként,¹⁵ szűkebb hazaként,¹⁶ tájhazaként¹⁷ emlegetett területi egységek (szó szerinti fordításban „kis hazák”), a szülőfölddel, tájjal, régióval nem azonosak, a magyar kifejezések egyike sem adja teljesen vissza az eredetiben gyakran használt többes számú alakból fakadó jelentéstöbbletet. A *kis* jelző és a *haza* külön-külön és együtt is az otthonosság érzését sugallja, a többes számú használat pedig arra utalhat, hogy a világ ilyen kis elemekből épül fel, nemcsak országok, de a közép-európai kulturális tér is ezekből áll össze, a határok mindkét oldalán ilyen területi-kulturális egységek vannak (a határok olykor ketté is hasítják azokat). Ezek az egységek az emigráció irodalmában bizonyos értelemben továbbépítik a keleti területek régebbi mítoszáit (ezekre a következő részben térek ki), miközben az e mítoszban hagyományosan jelenlévő nyelvi, kulturális sokszínűséget az 1980-as években egyre fontosabbá váló közép-európai szellemiség megnyilvánulásaként mutatják fel. Az egykori német területek irodalmi birtokbavételéhez is ez a lokalitásból kiinduló térszemlélet vezetett el.

A végek mítoszai: a keleti és nyugati határvidék

A lengyel *kresy* vagy *kresy wschodnie* kifejezés eredetileg Lengyelország délkeleti határvidékét (a későbbi Kelet-Galíciát), szó szerinti fordításban az ország keleti végeit jelölte, és soknemzetiségű területeket foglalt magába. A fogalom az idők folyamán jelentésváltozásokon ment át, geográfiai tartalma mellett erős történelmi, politikai felhangokat kapott. A *kresy* barokk kortól fejlődő mítosza, amely kezdetben a lengyel nemesi kultúra keleties vonásaihoz, illetve a törökök és tatárok elleni harcokhoz kötődött, majd a lengyelség keleti jelenlétének, expanziójának megfelelője lett, a romantika irodalmában bontakozott ki, ekkor a fogalomba már a mai

14 Magyar kiadás: Czesław MIŁOSZ, *Az Issa völgye*, ford. FEJÉR Irén, Budapest: Magvető, 1994.

15 Karádi Éva Zagajewski-fordításában: Adam ZAGAJEWSKI, *Két város*, ford. KARÁDI Éva, *Lettre* 24, 1997/tavaszi, 28–31, 28.

16 Balogh Magdolna tanulmányában. BALOGH Magdolna, *Chwin, Huelle, Stasiuk: Nostalgia és emlékezés mai lengyel írónál*, *Lettre* 94, 2014/ősz, 4–6, 4.

17 Kiss Gy. Csaba kritikájában. Kiss Gy. Csaba, *A tájhaza hagyományaiból: Czesław Miłosz Szülőföldi Európájáról*, *Kortárs*, 1985/10, 104–108.

Litvániához és Fehéroroszországhoz tartozó területeket is gyakran beleértették. A *kresy* jelző nélkül ma azokat a keleti területeket takarja, amelyek a II. világháború utáni határok kijelölése nyomán többségükben szovjet fennhatóság alá kerültek, és elveszett Árkádiaként szerepelnek a nemzeti mítoszokban. Ezek a nagyrészt nem a mai Lengyelország területén lévő tájak Pálfalvi Lajos frappáns megfogalmazása szerint „zárványokként élnek a képzeletben és az emlékezetben, az idő múltával egyre tisztább archetipikus sémákba rendeződnek”. A lengyel kommunista propaganda az országhoz újonnan csatolt területeket a *visszaszerzett* jelzővel illette,¹⁸ de használatos volt kezdetben az *Északi és Nyugati Területek*¹⁹ kifejezés is, majd terjedni kezdett a *kresy zachodnie, nyugati végek* terminus,²⁰ amely nevével is kompenzálni látszott a keleti területvesztésekért, de évtizedekbe telt, mire a keleti végekhez hasonló mitogeográfiai képzetekkel²¹ társultak.

A háború utáni viszonyok az egykori német területeken Bakula szerint átmenetileg az egykori *kresy*, a felosztások előtti lengyel állam keleti területeinek a tulajdonságait, illetve az azokhoz kapcsolódó elképzeléseket idézték. E területek többnyelvűségükkel, multikulturalitásukkal, a betelepülők kolonizációs törekvéseivel, háború sújtottságukkal, határ(ör)vidék jellegükkel egyszerre számítottak meglepetéseket és titkokat rejtő, tiltott és veszélyes övezetnek.²² Ez az állítás akkor megalapozott, amennyiben nem a *kresy* mitikus-idillikus tradíciójára, hanem tényleges múltjára vagy fekete legendájára gondolunk, hiszen az etnikai, felekezeti és társadalmi konfliktusok, sérelmek, az erőszak és a törvénytelenések gyakran kioltották a heterogeneitásából fakadó előnyöket. A nyugati végek, Pomeránia vagy Szilézia mítoszai nem születhettek meg vállalható alapítótörténetek híján, a lengyel jelenlét politikán túli, egyszerre mitikus és önkritikus dimenziójának megteremtésére a szépirodalom vállalkozott, mégpedig a lokalitás középpontba helyezésével, a területek megszakadt történelmi kontinuitását a fikció erejével állítva helyre.

Korábbi írásaimban elsősorban az 1980-as és az 1990-es években kibontakozó ún. gdański iskola két szerzője, Paweł Huelle és Stefan Chwin szövegeiben vizsgáltam a kényszmigrációk hatására megváltozott helyek poétikáját, amelyek azért is válhattak afféle alapító történetekké, mert hidat vertek a két világ, a két korszak, szülővárosuk, Gdańsk német és lengyel korszaka közé. Mivel a téma genezisével, valamint több, a gyermeki nézőpontot és tapasztalatot középpontba helyező lengyel szöveggel magyar publikációk²³ is

18 Ziemie Odzyskane

19 Ziemie Północne i Zachodnie

20 A kifejezés már a 19. században megszületett, de akkor még nem terjedt el.

21 Pálfalvi Lajos két tanulmányában elemezte a lengyel irodalom mitogeográfiai képződményeit. PÁLFALVI Lajos, *Mitogeográfiai képződmények a lengyel irodalomban = A perifériáról a centrum: Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, szerk. V. GILBERT Edit, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2003 (Pannónia Könyvek), I, 125–133; Uő, *Mitogeográfiai képződmények a lengyel irodalomban = A perifériáról a centrum: Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, szerk. V. GILBERT Edit, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2004 (Pannónia Könyvek), II, 113–121.

22 BAKULA, *I.m.*, 163.

23 KERTÉSZ Noémi, *Lengyelországból Lengyelországba: a hontalanság mítoszai*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, 20:(1), 2010, 59–65.; BALOGH, Chwin, Huelle, Stasiuk, 4–6.; KERTÉSZ, *Nyelv, emlék, idegenség*, 230–245.

foglalkoznak, elemzésemben elsősorban a jelenség újszerűségét és jelentőségét érzékeltetem, a szövegeket nagy vonalakban, együttesen jellemzem, majd bemutatom, hogy mi az az utólagosan kialakított értelmezési keret – a neo-poszt letelepedési irodalomé –, amelybe a témát folytató, de új poétikai megoldásokat alkalmazó, ma is bővülő szövegkorpusz beilleszthető. Végezetül Olga Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház* (*Dom dzienny, dom nocny*) és Inga Iwasiów *Bambino* című regényéből hozok példákat az egykori német területek beépítésére a lengyel irodalmi topográfiába.

Új perspektíva: Jalta utáni gyermekkor

Az emlékezet Günter Grass által hagymahéjakhoz hasonlított rétegeinek lehántásához a lengyel írók éppen a német mester szellemében fogtak hozzá, részben ebből is fakad, hogy az első új helyszín Lengyelország mitogeográfiai térképén éppen Grass szülővárosa, az egykori Danzig volt.²⁴ A *Macska és egér*, illetve A *bádogdob* lengyel kiadása nemcsak irodalmi revelációként hatott, hanem az emlékezet egy nem hozzáférhető tartományát is feltárta a lengyel olvasók előtt. Danzig/Gdańsk háború előtti mindennapjainak bemutatása azért is lehetett érdekes, mert a német szereplőket (akárcsak Grass) egy-két nemzedéknyi idő választotta el az 1940-es és 1950-es években született lengyel olvasóktól, pont annyi, amennyit az emlékezetkutatás szerint a kommunikatív emlékezet átfoghat. A várossal és közelmúltjával kapcsolatos ismeretek terén ezek a művek valamiképpen pótolhatták azt, amitől a kényszermigrációk megfosztották az ott lakókat. Małgorzata Czermińska egy térpoétikai felvetésében a Pierre Nora által bevezetett *emlékezhely* fogalom mintájára új kategóriát vezetett be, az *autobiografikus helyét*.²⁵ Az autobiografikus hely minden esetben konkrét, a valóságban is létező földrajzi helyekhez kapcsolódik, és hasonló szerepet tölt be az egyéni emlékezetben, mint az emlékezhelyek a közösségiben. Kulturális meghatározottságát, konkrét topográfiai relevanciáját a fantasztikum és az álomszerűség sem szünteti meg. Danzig/Gdańsk autobiografikus hely a lengyel korszakban született Paweł Huelle és Stefan Chwin prózájában, akárcsak Grass életművében.

Paweł Huelle 1987-ben megjelent regényét, a *Weiser Dávidkát* (*Weiser Dawidek*)²⁶ első pillantásra kamaszregénynek vagy bűnügyi történetnek gondolhatnánk: néhány gdański kiskamasz 1957 nyarán azzal üti el az időt, hogy a városban és környékén csavarog, háborúsdit játszik és fel nem robbant lövedékeket, fegyvereket gyűjt, majd látványos robbantásokat hajt végre a felnőttek tudta nélkül. Mikor Weisert és társát, egy Elka nevű lányt egy augusztusi robbantás után hiába keresik, az iskola vezetése a rendőrség bevonásával nyomozásba kezd, kihallgatják a fiúkat, hogy kiderüljön, mi történt pontosan a

24 A grassi inspirációkról bővebben: KERTÉSZ, *Nyelv, emlék, idegenség*, 230–245.

25 Małgorzata CZERMIŃSKA, *Miejsca autobiograficzne: Propozycja w ramach geopoetyki*, Teksty Drugie, 2011/5, 187.

26 Magyar kiadás: Paweł HUELLE, *Weiser Dávidka*, ford. KERTÉSZ Noémi, Budapest: Európa, 2002. A regényről és a Huelle-elbeszélésekről, valamint a két Chwin-regényről lásd BALOGH, *I.m.*; KERTÉSZ, *Lengyelországból Lengyelországba*; KERTÉSZ, *Nyelv, emlék, idegenség*.

két eltűnt gyerekkel. Ennek a nyárnak az eseményeire emlékszik vissza a felnőtt narrátor. Titokzatos eltűnéséig Weiser a város német múltjának emlékeivel szembesíti társait. A regény mindenekelőtt irodalmi kvalitásai miatt vált kultikus könyvvé, amelyek részletezésére nem térek ki, ugyanakkor megnyitotta azon művek sorát, melyekben az egykori német települések múltjának felfedezése afféle beavatássá, titkos küldetéssé válik. A középpontban Danzig/Gdańsk áll tehát, a gyerekek, akik aligha jártak más városban, nem tudnak németül és nem ismerik a gót betűket,²⁷ miközben kirajzolódnak az ötvenes évek végének és a nyolcvanas évek elejének politikai viszonyai. A várost körülölelő lerombolt vasútvonal, az elhagyott német temető, a Schopenhauer család háza egy titokzatos, rejtett világ részeként jelennek meg e pályakezdő regényben. Az 1990-es években Huelle két elbeszéléskötetet ad ki,²⁸ amelyek autobiografikus utalásokkal átszőtt darabjaiban általában a gyerekkorát felidéző narrátor kutatja városa és családja múltját. Ezekben a történetekben már a Gdańskban maradt németek is szerepelnek, miközben a háttérben felsejlik a kelet-lengyelországi lengyelek kálváriája.

Szintén gyermeki nézőpont jellemzi Stefan Chwin két első gdański regényét, az 1993-as határozottan önéletrajzi háttérű *Egy tréfa rövid történetét*²⁹ és az 1995-ös *Hanemannt*,³⁰ amelynek a főszereplője a városban maradó német orvos. Háború előtti szomszédai a tengerbe vesznek, mikor a menekülteket szállító hajót egy szovjet torpedó elsüllyeszti. A hajó ugyan más néven szerepel, de a történet a danzigi öbölben 1945-ben elsüllyesztett Wilhelm Gustlofféra épül, amelynek tragédiáját Günter Grass a hét évvel a *Hanemann* után megjelent *Ráklépésben (Im Krebsgang)* című regényében járja körül.³¹

Az 1945 nyarán Lembergben született, de még ugyanabban az évben Gleiwitz/Gliwice városba érkező Adam Zagajewski *Két város (Dwa miasta)* címen publikált esszéjében szintén gyerekkori megfigyeléseit rekonstruálja és értelmezi, bemutatva a család régi és új lakóhelyéhez való viszonyának változását, az idegenség és otthonosság érzését: „Ha az embereket helybeliekre, emigránsokra és hontalanokra lehet osztani, én minden bizonnyal a harmadik kategóriába tartozom, mégpedig teljesen tárgyilagos alapon, minden érzékösség és önsajnálát nélkül. A helybeliek ott hálnak meg, ahol megszülettek”³²

27 Az egyetlen kivétel Elka lehetne, aki lengyel vezetékneve ellenére felnőttként németnek vallja magát és az NSZK-ba költözik, de erre a gyerekkori tudásra semmi sem utal a szövegben.

28 Paweł HUELLE, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, Londyn: Puls, 1991; Paweł HUELLE, *Pierwsza miłość i inne opowiadania*, Londyn: Puls, 1997.

29 Stefan CHWIN, *Krótki historia pewnego żartu*, Kraków: Oficyna Literacka, 1991. Magyar kiadása nincs..

30 Magyar kiadás: Stefan CHWIN, *Hanemann*, ford. WÉBER Kata, Pozsony: Kalligram, 2004.

31 Magyar kiadás: Günter GRASS, *Ráklépésben*, ford. MAGYARI István, Budapest: Európa, 2004. E hajóatasztrófa megjelenítésére is céloz Pálfalvi Lajos egy interjút, mikor megállapítja, hogy lengyel szerzők „vendégmunkásként megírják a német regényeket is”. GORETITY József, „Vendégmunkásként megírják a német regényeket is”: Beszélgetés Pálfalvi Lajos műfordítóval és irodalomtörténésszel, Irodalom Visszavág, Új folyam 20, 2004/ősz). Forrás: <http://www.iv.hu/modules.php?name=IVlapok&op=viewarticle&artid=766> [Letöltés: 2017.07.15.]

32 ZAGAJEWSKI, *I.m.*, 28.

– magyarázza, majd kifejti, hogy az emigránsok új otthonot teremtenek, hogy gyermekeik már a helybeliek közé tartozzanak, de a hontalanok helyzete nem rendeződik. Eszmefuttatását így zárja: „Hontalannak lenni tehát nemcsak annyit tesz, mint a híd alatt aludni, vagy a kevéssé forgalmas metróállomáson [...] ez végül is azt jelenti, hogy az így jelölt személy nem tud megnevezni egyetlen olyan utcát, várost vagy települést, ahol otthon volna, nincs egy szűkebb pátriája, ahogy mondani szokták.”³³ Ha tüzetesebben szemügyre vesszük, Zagajewski szövegéből az derül ki, hogy a betelepült családok jó ideig a helyek egyfajta megkettőződésében élnek, a felnőttként érkezők által visszatartott új világ mellett tovább létezik az elérhetetlen, elvesztett, imaginárius-sá váló régi. A *Két város* narrátora számára azonban „a rosszabb város is szolgált néhány szerény dologgal”,³⁴ tehát a hontalanság nem okozott teljes közömbösséget vagy ellenségeséget Gliwice iránt.

E három emblemikus szerző szövegei arra utalnak, hogy a kezdeti, a család által is táplált idegenséget és elutasítást idővel valamiféle elfogadás, begyökereződés váltotta fel, azért is, mert régi és új összehasonlításához csak a felnőtt generációnak voltak meg a tapasztalatai, a gyerekek csak saját környezetüket ismerhették meg. Zagajewski esetében Lemberg–Gliwice viszonylatában léptékváltásról is szó van, hiszen az egykori Lemberg dinamikus fejlődő tartományi székvárosa volt Galíciának, különleges auráját, nagyvárosi eleganciáját a két háború közti időszakban sem veszítette el. Gleiwitz eleve kisebb és szerényebb sziléziai iparváros volt, amelynek nem vált javára a szocialista időszak városgazdálkodása.

A korábban idézett Czyżewski-esszé utazója, noha nem nevezi néven a helyszíneket, a Szovjetunióhoz csatolt területeken, a *kresyn* tapasztalta meg a lengyel kulturális örökség pusztulását:

A Krisztus utáni 2. évezred végének utazója a világvége utáni világot látta maga előtt. Látott olyan elvadult kerteket és parkokat, amelyekben Robin Hoodot játszhatott volna, akárcsak a sherwoodi erdőben. Látott romba dőlt épületeket, amelyekről nem lehetett megállapítani, mi célt szolgálhattak. [...] Látott más hidakat, utakat, sztrádákat, vasúti töltéseket, amelyek nem vezettek sehova, megszakadtak egy frissen kijelölt határnál, vagy elvesztek valamilyen lakatlan sűrűségben. Látott temetőket, bennük meggyalázott sírokat és kidöntögetett sírköveket érthetetlen nyelvű feliratokkal.³⁵

Hasonló tapasztalatokat szerezhettek a háború után szülőföldjükre látogató németek, ha egyáltalán megkapták a beutazási vízumot. A Czyżewski által lefestett pusztulás, romlás képei számos irodalmi szövegben felbukkannak, ami nemcsak a korábbi lakosok építészeti öröksége, tárgyi kultúrája iránti ellenségeségnek vagy közömbösségnek, hanem a szocialista időszak igénytelen gazdálkodásának is jele. A következő Paweł Huelle-idézet az egykor Danzig Szabad Városhoz tartozó Oliwát mutatja be: „A parkot jól ismertem. A legnagyobb attrakciót az elvadult ágyások, a benőtt tó és a vizesés jelentették, ahonnan már évek óta nem hullott alá egyetlen csepp víz sem, meg a kőosz-

33 Uo.

34 Uo.

35 CZYŻEWSKI, *I.m.*, 51–52.

lop, amelyen valamikor régen egy király vagy herceg mellszobra állhatott.”³⁶ Az elbeszélés narrátora elbűvölve ismeri fel később az idős szomszédaszony, a ház lengyelül akcentussal beszélő egykori tulajdonosa által mutatott fényképalbumban az ápoltt parkot a tavacskával és a csobogó vízeséssel.³⁷

Fontos megjegyezni, hogy mind Zagajewski családja, mind a Huelle-elbeszélések és a Chwin-regények szereplői a középosztályhoz tartoznak, városi miliőből kerülnek át egy másik városi miliőbe, ahol osztályidegennek számítanak, az áttelepülés számukra a deklasszáldással együtt elszenvedett csapás. A háború előtti polgári életforma emlékei, a porceláncsészek és díszkötéses könyvek, a zongora és a kották, a régi fényképek és a szolid bútorok a saját hátrahagyott otthonaikra és egykori életvitelükre emlékeztetik ezeket a repatriánsokat. A német városi kultúra, a művelt német középosztályhoz tartozó szereplők e szövegekben nemzeti hovatartozástól függetlenül érvényes polgári mintákat is közvetítenek.

Neo-poszt letelepedési irodalom

2012-es tanulmányában Inga Iwasiów az 1945 utáni tömeges migrációk kötetbe foglalását szorgalmazza, amely Európát a kényszerből útnak indulók, a kitelepítettek, áttelepítettek, letelepítettek kontinenseként mutatja meg. Szerinte egy ilyen monográfia, lexikon, kalauz, riportkönyv, netán regény létrehozása sürgető, ugyanakkor nyaktörő és emiatt utópikus feladat, mivel műfajilag szerteágazó, sok nyelven írott, a helyekhez és a helyváltoztatásokhoz nagyon eltérő módon kapcsolódó szövegekből kellene összeállnia.³⁸ A tervezett vállalkozás körvonalai nem igazán konkrétak, inkább retorikai fordulatként nyernek értelmet a szövegben, amely a lengyel tapasztalat egyetemes összefüggéseit hozza játékba. A szöveg igazi tétje az, hogy Iwasiów az 1989 után keletkezett migrációs narratívák vonatkozásában új kategóriát vezet be, a *neo-poszt letelepedési irodalomét* – a *neo* a származás, identitás, emlékezet már korábban is tematizált problematikájának új(fajta) megközelítéseire, a *poszt* pedig a területi és kulturális követeléseken való tudatos túllépésre utal –, ide sorolja a migrációs narratívákat, többek közt két saját regényét is.³⁹ Az Iwasiów által felállított kategóriába tartozó művek elfogadják az új helyeken való letelepedés tényét, de megmutatják azokat a veszteségeket, sérüléseket, amelyeket a helyváltoztatás az egyénekre és közösségekre gyakorolt. Eszerint a definíció szerint neo-poszt letelepedési regénynek vagy elbeszélésnek tekinthetők Huelle, Chwin, Zagajewski idézett művei, amelyekben a Jalta árnyékában felnövő nemzedékek identitáskeresése érhető tetten. A migrációs narratívákat megkülönbözteti a helyváltozásra fókuszáló más szövegektől, például az utazási regénytől vagy az emigránsok önéletrajzi reflexióitól, hogy

36 Paweł HUELLE, *Költőzködés*, ford. KERTÉSZ Noémi, 2000, 2007/3, 53.

37 Uo.

38 Inga IWASIOŹ, *Hipoteza literatury neo-post-osiedleńczej = Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków: Universitas, 2012, 209–224, 210.

39 Inga IWASIOŹ, *Bambino*, Warszawa: Świat Książki, 2008; Uő, *Ku słońcu*, Warszawa: Świat Książki, 2010. A *Bambinóval* az alábbiakban részletesen is foglalkozom.

elsősorban kollektív történelmi tapasztalatokat dolgoznak fel, nagy tömegeket érintő társadalmi és kulturális hatásait tárják fel,⁴⁰ függetlenül attól, hogy maga az önkéntes vagy kényszerű helyváltztatás (kitelepítés, menekülés, letelepedés, betelepítés) mennyire jelenik meg bennük. A II. világháború utáni lengyel viszonyok általában felismerhetők, ám a cselekmény gyakran több idősíkon mozog, a tapasztalatok bemutatása nem okvetlenül mimetikus, az irodalmi projekció, az álom vagy az intertextusok révén látszólag távoli összekötetések hálója jöhet létre ezekben a szövegekben.

„Ha megtalálod a helyed – halhatatlan leszel”

Olga Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház*⁴¹ című kötetének fenti fordulata már nem a lokalitás gyermeki felfedezését idézi. Az 1998-ban megjelent regény, noha beilleszthető az lwasiów által meghatározott neo-poszt letelepedési narratívák sorába, markánsan különbözik az eddig bemutatott művektől. Nemcsak a narrátor nézőpontja változik meg, a gyermeki tapasztalat rekonstruálása helyett Tokarczuk az *écriture féminine* koncepció jegyében a női tapasztalatra összpontosít, új megvilágításba helyezve mind a teret, mind az időt. A mű szerkezete nem lineáris, meg-megszakadó majd továbbmondott történetek, intertextusok követik egymást, a szöveg középpontjában a narrátor megállapításai és eszmefuttatásai, illetve szomszédasszonyával, Martával folytatott beszélgetései állnak. Városi tér helyett egy vidéki ház és környezete, egy sziléziai völgy bontakozik ki a szövegből. A szerzőhöz sok szempontból hasonló felnőtt értelmiségi nő házat vesz a lengyel–cseh határon fekvő, egykor németek által lakott Nowa Ruda (Neurode) közelében, amelyet afféle mikrokozmoszként, saját lényre kiterjesztéseként ír le, erre utal a Kahlil Gibrantól származó mottó első mondata is: „A te házad a te nagyobbik tested.”⁴² Álmodat gyűjt a világhálón, figyeli sajátjait, a regény szálai is az álom és az ébrenlét, a valóság és mítosz határán keresztezik egymást, a táj reális dimenziója mintha valamiféle ősi természetmítoszban nyerne új értelmet. Tokarczuk egy interjúbán így fogalmaz: „Magam is kötődöm a helyhez, ahol élek. Ha letelepszem valahol, akár rövid időre, máris szükségét érzem a hely megszelídítésének, például a múltjában való elmélyedés révén, azáltal, hogy kikutatom, mi volt ez a hely, mielőtt én felbukkantam benne.”⁴³ Egy öreg és egy fiatal nőt szerepeltet Tokarczuk, de egyiküknek sem ismerjük meg a történetét, mintha csak egy kiragadott tér- és időmetszetben léteznének, a néhány házból álló egykori német falu vonzáskörzetét nemigen hagyják el, a közeli kisvárosokban intézik ügyeiket és bevásárlásaikat. A fiatalasszony a szomszédban lakó öreg Marta társaságában ismerkedik a vidékkel és alakítja ki életvitelét, a két nő beszélgetései keretét általában hétköznapi háztartási teendők adják. Marta sok mindent tud a vidék múltjáról, de a sajátjáról soha nem beszél, hárít vagy konfabulál, inkább archetipikus nőalak, mint egy letűnt világ utolsó képviselője. Minden bizonnyal német, erre utal kora, és az is, hogy világegyetében ugyanabban a szűk körben

40 BAKULA, *I.m.*, 163.

41 Olga TOKARCZUK, *Nappali ház, éjjeli ház*, ford. KÖRNER Gábor, Budapest: L'Harmattan, 2011.

42 RÉVBÍRÓ Tamás fordítása. TOKARCZUK, *I.m.*, 5.

43 Agata KOSS, *Kwestia postrzegania: Rozmowa z Olgą Tokarczuk*, Kresy, 1997/2, 37.

mozgott, szinte belenőtt a tájba, életét mintha nem is történelmi, hanem ciklikus, mitikus időben élte volna. Az olvasó csak fokozatosan ébred rá minderre, előbb szerez tudomást az egykor innen elszármazott németek rendszeres hazalátogatásairól, mint Marta német nyelvű falvédőiről, előbb olvas arról, hogy egy gyerekkora helyszíneit felkutató német öregember a megindultságtól szívrohamot kap és meghal a cseh–lengyel határt jelentő hegycsúcson, mint arról, hogy Marta ismeri a narrátor házának keletkezéstörténetét. A fiatal nő furcsálkodva akad fenn Marta megjegyzésén, miszerint Frostékat már nem érdekli a ház,⁴⁴ eleinte mintha nem is értené, mi köze lehet egy német családnak az ő házukhoz. Marta elbeszéléséből baljós történet bontakozik ki. Franz Frostot az 1930-as évek elején hirtelen rossz előérzetek kerítik hatalmába, úgy érzi, hogy a világ valahogy megváltozott, minden más lett, anélkül, hogy ezt rajta kívül bárki észrevette volna. Mégis megépíti a házat, és szomszédasszonya tanácsára (akiben Martára ismerünk) elfolyást biztosít alatta a hegyről lefolyó vizeknek, amittől az épület és lakói közvetlen kapcsolatba kerülnek a természet erőivel, és ezt később a ház új tulajdonosai is megtapasztalják. Frostot már a háború elején besorozzák, úgyhogy a hírt, hogy kisfia gombamérgezésben meghalt, a frontra küldik utána. Mintha a két nő egymáson és a vidéken kívül máshoz alig kötődne, kapcsolatuk sokkal hangsúlyosabb és szembetűnőbb, mint a narrátoré és férjéé, aki mindvégig a háttérben maradó mellékszereplő. „Ha Marta itt van, minden a helyén, minden a legnagyobb rendben”⁴⁵ – olvassuk, ami nemcsak az öregasszony pozitív kisugárzására utalhat, hanem a korszakokat összekötő létezésére is. A múlt, a távozók és az ideérkezők hányattatásai a regény vége felé válnak nyilvánvalóvá, a magát olykor farkasembernek képzelő tanáremberé, akit szovjetunióbeli emlékei kísértének, az otthonát, gazdaságát elhagyó paraszté, aki családjával egy ideig közös háztartásban élt a németekkel, akiknek a portáját kiutalták számukra. A múlt elfojtott, elfeledett emlékei, ha máshogy nem, álmokon keresztül törnek utat a jelenbe. Tokarczuk szövegében is a helyek megkettőződésével szembesülünk, csakhogy másként, mint az eddig tárgyalt művekben: itt nem az emlékezet, hanem az álom hozza létre az alternatív valóságot. A narrátor ezért mondja Martának: „Két otthona van mindenkinek [...]. Az egyik konkrét otthon időben és térben, a másik végtelen: nincs címe, nem lehet építészeti tervekben megörökíteni. És egyszerre élünk a kettőben.”⁴⁶ Mindszenteckor pedig azt kéri Martától, gyűjtson a nevükben mécseszt Frosték gyerekeinek.⁴⁷

„A városnak szembe kell néznie a történeteivel”

A neo-poszt letelepedési irodalom meghatározása kapcsán már említett, 1963-as születésű Inga Iwasiów irodalomtudósként, kritikusként, feministaként előbb szerzett magának hírnevet, mint szépíróként. Első regényével, a 2008-as *Bambinó*val mutatta meg, hogy Gdańsk után Szczecinnek is helye lehet Lengyelország mitogeográfiai térképén. A szerző számára Szczecin, az egykori Stettin válik autobiografikus helyé, művei tudatosan kapcsolódnak más neo-poszt letelepedési narratívákhoz. Bevallottan alapító regényt akart írni, és a

44 Uo., 101.

45 Uo., 9.

46 Uo.

47 Uo., 313.

Bambinót így is fogadták, ezt az újrakiadás mellett a polgármester által adományozott „Szczecin Nagykövete” (2009) cím elnyerése jelzi. „Úgy éreztem, eljött az idő, hogy elmeséljem e város háború utáni születésének történetét. A nagymamám 86 éves, az ő nemzedéke ismeri e történet elejét”⁴⁸ – mondta egy riporteri kérdésre válaszolva, majd hozzáfűzte: „Az alapító történetnek nem kell direkt módon vigaszt nyújtania. Nem kell bebeszélni az olvasónak, hogy szép kelet-lengyel udvarházakból érkezünk, magunkkal hoztuk a nagybirtokok mezőgazdasági kultúráját és remekül boldogultunk. [...] A városnak szembe kell néznie a történeteivel, de ahhoz előbb el kell mondani azokat. Ilyen értelemben ez a regény a megtisztulást segíti elő.”⁴⁹ Iwasiów az időt történelmi összefüggéseiben mutatja meg, megadja a regény középpontjában álló négy szereplő, Ula, Maria, Anna és Jan születési évét, a háború és azt követő évek eseményei az ő történetükön, családi emlékeiken keresztül jelennek meg, míg a későbbi korszak politikai fordulópontjai (1968, 1970) adják az események háttérét. A városi tér is fontos szerepet kap a műben – egészen más módon, mint Huelle vagy Chwin Gdańskja esetében –, már-már kafkai módon jellegtelen. A cím egy valóban létezett helyszínre utal, a Bambino egyike a szocialista korszak népszerű ételbárjainak, de egyben szimbolikus találkozóhely is. A szereplők közül ketten 1930-ban, ketten 1940-ben születtek, a háború alatt voltak gyerekek, és felnőttként nem tudnak igazán gyökeret verni Szczecinben. Még Ula sem, aki pedig a városban született, és egykor Ulrikének hívták. Mindegyikük gyerekkori sérülésekkel küzd, korán megtapasztalták, mi a veszteség, szegénység, erőszak. A legstabilabb személyiség Ula, de az ő stratégiája a múlt és a fájdalom teljes elfojtásán és a mások iránti odaadáson alapul. Mindvégig a Bambinóban dolgozik (egy ideig Annával), ahol mindenkit meghallgat, ahová mindenki be-betér, ahol kapcsolatok szövődnek, és ahol azok felbomlását megbeszélik. Ula az édesanyját, a szomszédait, mindenkiét elvesztette, apja és bátyjai nem tértek vissza a háborúból és sokáig nem is keresték a lányt, nem tudnak arról, hogy az anyja meghalt, miután a lengyel internálótáborból betegen kiszabadult. Stettin, a város, amit ismert, felismerhetetlen romhalmazzá lett a háború végén. Szczecin olyan, mint a bár, távozók és érkezők zsvaja tölti meg, sokan megfordulnak benne, de ott tartózkodásukat átmenetinek érzik.

A legfájdalmasabb veszteség Ulát 1968-ban éri, Stefan, a férfi, akivel összekötötte életét, elhagyja az országot. Távozása háttérében az a párt által gerjesztett, de jelentős társadalmi támogatással kísért antiszemita kampány áll, amely során sokakat származásuk alapján bocsátottak el állásukból és sarkalltak kivándorlásra. Mindketten ekkor szembesülnek kapcsolatuk addig be nem vallott képtelenségével. Stefan sosem hozta szóba, hogy holokauszt-túlélő, Ula pedig azt, hogy náci családban született. Ha elkísérné a férfit, megszabadulhatna a várostól, „ahol megtörtént, hogy..., ahol látta, ahogy...”⁵⁰ Mégis a maradást választja, ha már egyszer nem ment el. Különben a háború utáni élete, a maradása csak távozás előtti zárójel lenne.

48 Wojciech JACHIM – Ewa POGAJNA, *O szczecińskiej traumie: Rozmowa z Inga Iwasiów*, Gazeta Wyborcza, 2009. I. 22. Forrás: http://szczecin.wyborcza.pl/szczecin/1,34939,6193243,O_szczecińskiej_traumie___rozmowa_z_Inga_Iwasiow.html [Letöltés: 2017.07.10.]

49 Uo.

50 Inga IWASIÓW, *Bambino*, Warszawa, Świat Książki, 2008, 207.

Marad tehát, érzelmeit nem mutatja ki, később magához veszi és felneveli fel Maria és Jan lányát, Magdát. Maria családja csak 1957-ben érkezett Lengyelországba, az utolsó repatriánsokkal. Neki nemcsak a háborús emlékek terhet kellett cipelnie, hanem a szovjet iskola hatásait, komszomolos múltját és a latin ábécé kései elsajátításának nehézségét és szégyenét is. Miután elhidegül ávós karriert befutó, egyre többet ivó férjétől, Jantól, öngyilkos lesz. A negyedik főszereplő, Anna az egyetlen, akinek az élete látszólag révbe ért. Tengerész férje utazásai és jó keresete révén polgári jólétet teremtett, de nincs jelen a család életében, nyugdíjazása után az érzelmi közösség már nem állítható helyre, kamasz fiuk elhidegül tőlük, Ulával és Magdával tud csak szót érteni. Ula és néhány szereplő történetét Iwasiów következő regényében⁵¹ folytatta, de itt már a bár sem jelent találkozáspontot, a Bambino helyén DVD kölcsönző működik.

Iwasiów a következőképpen fogalmazta meg krédóját: „Nem szeretem, ha az irodalom vigasztalni próbál, nem értek vele egyet. Ez jellemzi általában a szűkebb hazák irodalmát, szentimentális, könnyes mosollyal idézi az elmúlt időket, amelyek egyáltalán nem adtak okot a derűre.”⁵² Szereplői ezért követnek merőben más stratégiákat, mint Huelle és Chwin hősei. Ők nem a hely idegenségének feloldásán, leküzdésén munkálkodnak, hanem túl akarnak lépni a helyhez kötöttségen, hogy ezáltal az idegenség nyomása alól is felszabaduljanak.

Nagyon leegyszerűsítve úgy fogalmazható meg a különbség, hogy míg Huelle és Chwin prózájában vagy Adam Zagajewski esszéjében a helyekhez fűződő érzelmi kötődés hangsúlyosabb az idegenség érzésénél, a városi tér, de olykor maga a táj is egymásra exponált fotográfiák hatását kelti, miközben az egykor és most ott élők történetei palimpszesztként rétegződnek egymásra. A történetekkel felruházott helyek a múlt megismerése, illetve rekonstruálása révén megszeldíthetők, elsajátíthatókká válnak. E művekben a kritika kezdetben a nosztalgikus attitűdöt, illetve a mágikus realizmus jegyeit fedezte fel, de idővel nyilvánvalóvá vált, hogy a Marianne Hirsch által definiált posztmemoriális perspektíva⁵³ is jelen van bennük. Ezzel szemben több, az 1990-es évek végén vagy azután keletkezett szövegben felerősödik a begyökerezettség problematikussága, a helyek képlékenyek vagy jellegtelenek. A szerzők eleve kételkednek az otthonosság megélésének lehetőségében, és tudatosan igyekeznek dekonstruálni minden nosztalgikus képzetet. Az első esetben

51 Inga IWASIÓW, *Ku słońcu*, Warszawa: Świat Książki, 2010. A *Ku słońcu*, akárcsak a *Bambino*, létező szcczecini helynév, egy fontos utcáé, szó szerint „A nap felé”.

52 Paweł SMOLEŃSKI, *Inga Iwasiów: Bar Bambino i smutek PRL-u*, Gazeta Wyborcza, 2009.09.24.

53 Marianne Hirsch *postmemory* (utóemlékezet) fogalma a holokauszt-túlélők leszármazottainak viszonyát ragadja meg az előző nemzedék(ek) által átélte és átadott kollektív traumához. Hirsch szerint az érintettek olyan környezetben szocializálódnak, amelyet az elődök kollektív traumatapasztalatai, az azokkal kapcsolatos narratívák, illetve képek határoznak meg. 1997-ben kiadott műve, a *Family Frames* foglalta magába a *postmemory* fogalmának alapvetéseit, amelyet Hirsch további munkássága során folyamatosan árnyalt és finomított. Marianne HIRSCH, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Cambridge: Massachusetts and London, England, Harvard University Press, 1997.

megnyitható a múlttal, az egykor ott lakókkal való párbeszéd lehetősége – legalábbis az irodalmi projekció által –, és a sorsközösség gondolata olykor explicite is megfogalmazódik, a második típusban több hang, több sors, több perspektíva jelenik meg, a széttöredezettség, az esetlegesség dominál, az egymásra találás lehetősége sokkal bizonytalanabb. Nincsenek közösségi stratégiák, csak egyéni megoldások. Miközben Huelle és Chwin kitartanak az autobiografikus helyek palimpszesztszerű értelmezése mellett, Olga Tokarczuk és Inga Iwasiów bemutatott művei azt az új megközelítésmódot reprezentálják, amely a helyekhez kapcsolódó történetek elmondhatatlanságára, széttöredezettségére, az identitás térbeli aspektusainak esetlegességére világít rá. Mindazonáltal a műveikben megmutatkozó poétikai, szemléletbeli különbségek ellenére a szerzőket több minden köti össze, mint amennyi elválasztja.

Irodalom

- BAKUŁA, Bogusław, *Miedzy wygnaniem a kolonizacją: O kilku odmianach polskiej powieści migracyjnej w XX wieku (na skromnym tle porównawczym)* = *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków: Universitas, 2012, 161–191.
- BALOGH Magdolna, *Chwin, Huelle, Stasiuk: Nostalgia és emlékezés mai lengyel íróknál*, *Lettre* 94, 2014/ősz, 4–6.
- CHWIN, Stefan, *Hanemann*, ford. WÉBER Kata, Pozsony: Kalligram, 2004.
- CHWIN, Stefan, *Krótki historia pewnego żartu*, Kraków: Oficyna Literacka, 1991.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, *Wzniosłe tęsknoty: Nostalgie w prozie lat dziewięćdziesiątych*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001.
- CZERMIŃSKA, Małgorzata, *Miejsca autobiograficzne: Propozycja w ramach geopoetyki*, *Teksty Drugie*, 2011/5.
- CZYŻEWSKI, Krzysztof, *A határvidék perspektívájából: Atlantisz-komplexus, avagy Közép-Európa a világvége után*, ford. SZENYÁN Erzsébet, Kortárs, 1998/11.
- FABRIO, Nedjeljko, *Város az Adrián*, ford. CSORDÁS Gábor, Pécs: Jelenkor, 1994.
- GORETITY József, „Vendégmunkásként megírják a német regényeket is”: *Beszélgetés Pálfalvi Lajos műfordítóval és irodalomtörténésszel*, *Irodalom Visszavág*, Új folyam 20, 2004/ősz. Forrás: <http://www.iv.hu/modules.php?name=IVlapok&op=viewarticle&artid=766> [Letöltés: 2017.07.15.]
- GOSK, Hanna, *Nie-mieszkańcy, nie-miejsca: Literackie ślady powojennego osadzania się „gdzieś” ludzi „skądś”* = *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków: Universitas, 2012, 193–208.
- GRASS, Günter, *Ráklépesben*, ford. MAGYARI István, Budapest: Európa, 2004.
- HIRSCH, Marianne, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*, Cambridge: Massachusetts and London, England, Harvard University Press, 1997.
- HRABAL, Bohumil, *Házimurik*, ford. ZÁDOR Margit, Budapest: Európa, 1992.
- HUELLE, Paweł, *Költözködés*, ford. KERTÉSZ Noémi, 2000, 2007/3, 50–55.
- HUELLE, Paweł, *Opowiadania na czas przeprowadzki*, Londyn: Puls, 1991.
- HUELLE, Paweł, *Pierwsza miłość i inne opowiadania*, Londyn: Puls, 1997.
- HUELLE, Paweł, *Weiser Dávidka*, ford. KERTÉSZ Noémi, Budapest: Európa, 2002.
- IWASIÓW, Inga, *Bambino*, Warszawa: Świat Książki, 2008.
- IWASIÓW, Inga, *Hipoteza literatury neo-post-osiedleńczej* = *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, szerk. Hanna Gosk, Kraków: Universitas, 2012, 209–224.
- IWASIÓW, Inga, *Ku słońcu*, Warszawa: Świat Książki, 2010.
- JACHIM, Wojciech – POGAJNA, Ewa, *O szcześcińskiej traumie. Rozmowa z Iną Iwasiów*, *Gazeta Wyborcza*, 2009. I. 22. Forrás: <http://szczecin.wyborcza.pl/szcze>

- cin/1,34939,6193243,O_szczecinskiej_traumie___rozmowa_z_Inga_Iwasio
w.html [Letöltés: 2017.07.10.]
- KERTÉSZ Noémi, *Lengyelországból Lengyelországba: a hontalanság mítoszai*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, 20:(1), 2010, 59–65.
- KERTÉSZ Noémi, *Nyelv, emlék, idegenség: a múlt megidézésének német–lengyel aspektusai Danzig/Gdańsk példáján*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 20:(1), 2016, 230–245.
- KISS Gy. Csaba, *A tájhaza hagyományaiból: Czesław Miłosz Szülőföldi Európájáról*, Kortárs, 1985/10, 104–108.
- KOSS, Agata, *Kwestia postrzegania: Rozmowa z Olgą Tokarczuk*, Kresy, 1997/2, 37.
- MARECKI, Piotr, *Miejsce pisane z dużej litery – rozmowa z Krzysztofem Czyżewskim o „Krasnogrudzie”*. Forrás: http://pogranicze.sejny.pl/miejsce_pisane_z_duzej_litery___rozmowa_z_krzysztofem_czyzewskim_o_quotkrasnogrudziequot,1543-1,14060.html [Letöltés: 2017.07.14.]
- MIŁOSZ, Czesław, *Az Issa völgye*, ford. FEJÉR Irén, Budapest: Magvető, 1994.
- PÁLFALVI Lajos, *Északi mítoszok*, Jelenkor, 2000/9, 829.
- PÁLFALVI Lajos, *Mitogeográfiai képződmények a lengyel irodalomban = A perifériáról a centrum: Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, szerk. V. GILBERT Edit, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2003 (Pannónia Könyvek), I, 125–133.
- PÁLFALVI Lajos, *Mitogeográfiai képződmények a lengyel irodalomban = A perifériáról a centrum: Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*, szerk. V. GILBERT Edit, Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2004 (Pannónia Könyvek), II, 113–121.
- SMOLEŃSKI, Paweł, *Inga Iwasów: Bar Bambino i smutek PRL-u*, Gazeta Wyborcza, 2009. 09. 24. Forrás: http://wyborcza.pl/1,75410,7072483,Inga_Iwasow___Bar_Bambino_i_smutek_PRL_u.html [Letöltés: 2017.07.14.]
- TOKARCZUK, Olga, *Nappali ház, éjjeli ház*, ford. KÖRNER Gábor, Budapest: L'Harmattan, 2011.
- ZAGAJEWSKI, Adam, *Két város*, ford. KARÁDI Éva, Lettre, 24, 1997/tavaszi, 28–31.

Discovery of Sealed Lands: The Former German Territories in Contemporary Polish Prose

Abstract. This study analyses the literary representations of the territories attached to Poland at the end of World War II. The thematic current unfolding from the late 1980s has depicted forced migrations, the unfamiliarity of new places, the adaptation process of immigrants to their new homes and the discovery of the past in the former German territories, in the framework of biography, personal and collective memory, space and identity. Beyond the Polish-German relationship, this experience can be interpreted as a shared Central European feature.

Keywords: forced migrations, locality, poetics of space, Polish-German relationship, memory, trauma

Kertész Noémi
Miskolci Egyetem
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
3515 Miskolc
noemikertesz@hotmail.com